

MART KULDKEPP

Elulugu ja ajalugu, ühed mustad mõlemad

MATS TRAAAT. *KOLM SOLVEIGI. Lühiromaane ja novelle. Tartu: Ilmamaa, 2015. 312 lk. 21.95 €.*

„Kas ei kätke inimese elu ise ülimalt tähendust, iga inimese elu?“ (lk 394), kirjutab autor Melanie Pritsost rääkiva novelli lõpusõnades. Mingit teistsugust kreedot olekski Mats Traadi novellidest (nimetan neid lihtsuse mõttes nii) raske välja destilleerida. Kuid seitset pikemat ja lühemat teksti sisaldav raamat kõneleb ühtlasi ka polüfoonilise tervikuna, millesse lisavad oma hääle nii Estonia teatri näitlejannad, maailmakuulus kirurg ja rahutu poet kui ka hulk ammu unustatud „lihtsaid inimesi“. Peamiselt 20. sajandi alguskümnendite Eestis (kuid mitte ainult) lahti hargnevas panoraamis põimuvad eluloolisus ja ajaloolisus viisil, mis kompab nende mõlema võimalusi ja piire.

Traadi polüfoonilisus ei tulene mitte ainult ainesest, vaid on olulisel määral ka stilistiline. Jutustamis- ja kujutamistehnikalt ambitsioonikaim on niminovell „Kolm Solveigi“, milles impressionistliku kergusega vahelduvad kolme peategelase mälestused, sisemonoloogid, draamaetüüdid ja kunstifilosoofilised arutelud. Seda kõike raamistab traadilik eepiline realism, mis toetub kesksuvisele Pikakose talule kui sündmustikku koos hoidvale *genius loci*'le. Samalaadne, ehkki järsemate üleminekutega segažanrilisus esineb novellis „Sarapiku kuldne rooste“, mis räägib püsimatust veksliahädades luuletajast August Allest ning milles segunevad sisemonoloogiline autobiograafia, anekdootlikud episoodid luuletaja elust ja tema enda sünged mõtisklused. Põhjalik suurmehebiograafia „Puusepp“ on esitatud üsna konservatiivses ja aupaklikus stiilis ning sisaldab ohtralt tsitaate peategelase kirjavahetusest ja teaduslikest ettekannetest.

Esimest kolme novelli, mis moodustavad raamatu mahust umbes poole, võiks nimetada kitsamas tähenduses kultuuriloolisteks, nagu on seda tehtud ka Traadi varasemates teostes „Kartaago kiirrong“ (1998) ja „Islandi suvi“ (2003) ning nendega sisu poolest osalt kattuvast kogumikus „Sarviku armastus. Valik kultuuriloolisi novelle“ (2007). 1930. aastate Tartu igapäeva välja jõudva tegevustikuga „Puusepp“ on samal ajal aga ka sillaks kogumiku teise poole tekstide juurde, mis on eelnevatest pisut erinevad.

Viimast nelja teksti, mis ei räägi kultuurilukku jälgi jätnud inimestest, võib lugeda pigem vähemfiktsionaalse laiendusena Traadi „Harala elulugude“ sarjale (1976, 2001, 2002, 2011). Ka siin avaneb lugeja ees võrgustik biograafilisi ja autobiograafilisi pajatusi enamjaolt 19. sajandi lõpuaastatel ja 20. sajandi esimesel poolel elanud eestlaste (ja venelasteks hakanud eestlaste,

eestlaseks hakanud venelaste, valgete ja punaste, kadakate ja juutide...) elusaatustest. Jutud koonduvad (jutustaja seisukohalt) võtmesündmuste ümber, lähivad kiirustades mööda vähetähtsast ning vakatavad mõne esmapilgul juhusliku üksikasja või mälestuskillu juures. Materjali valikukriteeriumiks tundub olevat tagasivaatava jutustaja assotsiatiivne loogika, kunagi talletunud mälupildid ning nendega seotud emotsioonid. Lood kinnituvad eeskätt biograafilistele verstapostidele: sündidele, surmadele, kokkusaamistele ja lahkuminekutele. Eriti iseloomulik on see novellidele „Heledad päevad“ ja „Meelu elulugu“, milles lõdvalt seotud anekdoodilaadsed episoodid järgnevad üksteisele pealtnäha autentse jutustatud (või ka kogutud-kirjapandud) perepärimusena. Fiktsionaalsus on nende tekstide peal vaid õhuke kirme, mille tagant tungivad selgelt esile algallikad: kirjad ja päevikud, kirjalikud ja suulised mälestused; isegi Nõukogude julgeoleku halastamatult kuivas stiilis ülekuulamisprotokollid („Lionell“) ja igivanad orjaaegsed kohturaamatud („Õllekatel“).

Jutustajapositsioonil autor ise hoidub tagaplaanile, sekkudes vaid kohati – kuid seejuures selgelt markeeritult – omapoolsete ettevaatlike oletuste või arupärimistega, mitte kunagi aga sündmustele või tegelastele selgeid hinnanguid andes. Selgepiirilise sõnumi ja vahel ka selge narratiivse struktuuri puudumist kompenseerib samas puhas jutustajameisterlikkus, mis laseb loetust ajapikku välja kooruda teatud mõttes sügavama tõe (tõe, mis on välja öeldud ka selle arvustuse avalauses). Kuid samavõrra kui „Kolme Solveigi“ tõe on tõsine ja sügavmõtteline, on see ka triviaalne ja tautoloogiline: elu mõte on elu ise, kogu oma hoomamatuse ja hõlmamatusega, ning selle alati sügavalt individuaalne tähendus selgub vaid läbi elamise – või antud juhul ka läbi teksti kaudu läbi elamise.

Teine asi, mis lisaks taolisele laias tähenduses inimlikkusele kõiki Traadi tegelasi ühendab, on nende kõigi isiklik ja seda traagilisem kokkupuude „suure ajaloo“ brutaalsusega, mis ei jäta mõjutamata kedagi, olgu ta tagasivaates tähtis või tähtsusetu inimene. Kogu Traadi tegelasampluaa, alates Estonia teatri poolmütologiseeritud näitlejannadest ja rahvusvaheliselt tuntud kindralkirurgist Ludvig Puusepast kuni tavalise Tartu perekonna ja 18. aastasaja ammuunustatud talupoegadeni, saab tunda ajaloo meelevaldsust, mis ei luba neil realiseerida oma võimeid ja unistusi, või mis halvemal juhul nende elu selleks sobimatul hetkel üldse ära lõpetab.

Ajalugu sekkub tegelaste ellu harilikult läbi ootamatu võimaluse või ettenägematu juhuse, läbi viibimise vales kohas (või mõnel juhul ka õigel ajal õiges), mis nende saatuse tahes-tahtmata uuele rajale pöörab. Ajaloosündmused ja puhtisiklikud biograafilised pöördepunktid on seejuures lootusetult läbi põimunud, teineteist võimendavad ja mõnikord ka tühistavad

nähtused. Autorile omane impressionistlik stiil markeerib tegelaste kogetavaid pöördeid ja katkestusi juba teksti ja kujundi tasandil: tagantjärele läbitunnetatud arengute ja taandarengute, tõusude ja languste asemel keskendub see torkavalt emotsionaalsele detailidele ning ajavoolust esile tõusvale mälopiltidele kui narratiivi peamistele ehituskividele. Selline põhimõtteline fragmentaarsus, keeldumine „objektiivse“ tervikpildi rekonstrueerimisest muudab Traadi jutustaja kokkuvõttes tõenäoliselt rangemaks ja erapooletumaks elulookroonikuks, kui seda oleksid tema ajaloolised tegelased ise.

Ühtlasi ütleb Traadi eepilis-traagiline elulookäsitlus midagi ka suure ajaloo kohta: elulugude kaudu kujutatuna murdub see lahti üksikuteks inimsaatusteks, mis üksteist küll mõjutavad, kuid kunagi lõpuni ei konvergeeru. Ajaloo – ja võib-olla iseäranis Eesti ajaloo – õige sisu ongi ju lõpuks elulugu, millele üldistav ajalookirjutus saab olla ainult pealisehitiseks. Tagasi elulugude juurde minnes on selle käibetõdesid korruga nii lihtne kui ka vajalik kahtluse alla seada. Viimast näitab seegi, et valged ja punased, venelaseks olemine ja eestlaseks saamine, tsaaritruudus, sotsialism, kadaklus ja eestimeelsus on Traadi tekstides kõik äärmiselt voolavad kategooriad, millele ühest moraalselt hinnangut anda on tihtilugu võimatu, stereotüübiks ja vormeliks tasalülitamisest rääkimata. Kirjandusliku meisterlikkusega kujutatud pimedade juhuse maailma kistud lugeja ei muutu teadlikuks mitte niivõrd valikute raskusest ajaloos, kui nende sagedasest võimatusest.

Eluloo emantsipatsioon ajaloos, inimsaatuste kujutamine nüansitundlikus kirjanduslikus vormis, ongi ilmselt Traadi ajaloolise lühiproosa peamine väärtus, mida jagavad nii tuntud inimestest rääkivad kultuuriloolised novellid kui ka lihtsa inimese saatust kirjeldavad perekonnaloosid. Tekstide narratiivsed omapärad, elliptilisus ja assotsiatiivne jutustamisloogika loovad hermeneutilise ruumi, mis avab „päris“-ajalookirjutusest ja samas ka memuaristikast oluliselt erineva, nüansirikka ja pealtnäha vahetu vaatenurga inimese ajaloolisust ja ajaloo inimlikkust puudutavatele küsimustele. Muuhulgas tänapäeva Eestis, kus kobrutab järelejätmatu äng nii mineviku kui tuleviku pärast, oleks seesugust kirjandust ilmselt rohkem tarvis.